

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

УДК 364-78:37.041-053.9

С. П. Архипова, Л. І. Смерчак

Самореалізація особистості спрямована на перетворення життєвої ситуації, шляхом подолання соціальної ексклюзії в сучасному суспільстві. Самореалізація є творчим пошуком особистості, який починається з бачення і формулювання проблеми, передбачає висування гіпотез, пропозицій, їх перевірку, пізнавальну рефлексію, що в сукупності забезпечує формування Я-концепції. У процесі самореалізації відбувається особистісне зростання, усвідомлення власних дій та свого місця в житті, соціумі.

Процес самореалізації людини похилого віку в Україні ускладнюється складними соціально-економічними умовами в країні, трансформацією основних соціальних інститутів, дезорієнтацією у цих умовах людей похилого віку, їхньою нездатністю адаптуватися до цих умов; недостатнім осмисленням потреб людей похилого віку на державному рівні.

Власне необхідність вирішення окреслених проблем і обумовлює актуальність пропонованої статті.

Автори ідей самореалізації особистості (К. Гольдштейн, К. Роджерс, А. Маслоу) розглядали її як позитивний процес розкриття внутрішніх, сутнісних сил людини.

Психологічний зміст феномена «самореалізація особистості» розглядають С. Максименко, Л. Сердюк. Дослідники визначають самореалізацію особистості як цілісний феномен, що зумовлюється та опосередковується комплексом взаємопов'язаних особистісних параметрів, зокрема цінністю саморозвитку, цілісністю сприйняття життєвого шляху, самоприйняття тощо.

Суттєві аспекти феномену саморозвитку як прояву самоактивності особистості є предметом наукових розвідок С. Кузікової. У них наголошено, що здатність до суб'єктного саморозвитку не тільки викликає відчуття задоволеності і підтримує психологічне здоров'я людини, а й формує певні властивості особистості.

Реалії і перспективи розвитку освіти людей третього віку в Україні аналізують О. Аніщенко, Н. Горішна, М. Житинська, Л. Лук'янова, Т. Скорик та ін. Науковці зазначають, що освіта літніх громадян є показником рівня розвитку культурного, морального, наукового, технічного потенціалу країни.

Незважаючи на певні досягнення у галузі освіти людей похилого віку, все ж проблема їхньої самореалізації ще не стала актуальною як для теорії, так і для практики соціальної роботи в Україні.

Мета статті полягає у висвітленні особливостей процесу самореалізації людей похилого віку, реалій та перспектив соціальної роботи, спрямованої на самореалізацію людей похилого віку.

Завдання статті:

- розкрити сутність досліджуваного поняття;
- окреслити досвід організації соціальної роботи з людьми похилого віку в Україні;
- проаналізувати особливості самореалізації людей похилого віку в освітній, соціальній та творчій сферах.

Виникнення потреби в самореалізації обумовлене дією соціально-економічних, соціально-культурних та психологічних факторів, які тісно взаємопов'язані. Роль самореалізації полягає в спрямованості людини на максимальне розкриття власного життєвого потенціалу, реалізацію дій, відповідних власним очікуванням і очікуванням інших, реалізацію соціально схвалюваних поведінкових патернів. Самореалізація носить процесуальний і динамічний характер.

Самореалізація особистості, здатної досягти успіху (незалежно від віку), неможлива без розвитку потреб, які є основним поштовхом для досягнення життєвих цілей. Примітивізм чи небажання розширювати коло потреб часто провокують деградацію особистості (у нашому випадку – людини похилого віку).

Реалізація істинних потреб людини, як стверджує С. Кузікова, є «важливим чинником її задоволеності життям, що не рівнозначно позитивним переживанням. Адже якщо немає цілеспрямованої організації на шляху досягнення поставленої мети, життя можна проводити із задоволенням» [7, с. 148]. Слід зазначити, що прагнення до саморозвитку, виступає іманентною властивістю кожної особистості, однак, адекватна реалізація зазначених процесів можлива лише в певних (реальних чи спеціально створюваних) соціальних умовах.

Повноцінне існування людини, особливо похилого віку, залежить від особистісних характеристик, наявності повноцінних соціальних і культурних зв'язків, можливостей комунікації, доступності засобів масової інформації тощо. У контексті сказаного вище необхідним є вдосконалення державної соціальної політики, «впровадження комплексу заходів на державному рівні: впровадження єдиної для різних соціальних служб, установ та організацій схеми оцінювання потреб осіб та сімей, які потребують соціальних послуг; розробка і впровадження класифікатора соціальних послуг; прийняття державних стандартів надання різних видів соціальних послуг; підвищення доступності соціальних послуг та їх наближення до потреб споживачів з урахуванням рівня доходів та реальних потреб осіб і сімей; розробка і впровадження механізму соціального замовлення з метою демонополізації ринку соціальних послуг; визначення механізму та складових розрахунку вартості соціальних послуг; затвердження переліку категорій осіб, які мають

право на отримання безкоштовних соціальних послуг, та методики оцінки ступеня їх нужденності [3, с. 66].

Людина похилого віку стає менш активною у багатьох сферах діяльності, звужує коло спілкування, але не позбавляється потреби в реалізації своїх можливостей; прагне реалізувати свій потенціал у рамках свого вікового періоду.

У контексті досліджуваної проблеми ми виходили з того, що «обираючи шляхи і засоби самореалізації, людина співвідносить свої бажання («хочу» – інтереси, бажання, захоплення, які спонукають до активності; вища планка можливостей самореалізації, автентичних особистості) з можливостями («можу» – самопізнання своїх можливостей, самоствавлення, самооцінка) і необхідністю (переважанням «треба» – самоорганізація, яка включає у себе саморегуляцію, а також уявлення про соціальні запити відносно особистості)» [9].

К. Абульханова-Славська ввела поняття життєвої стратегії, яке описує особливості самореалізації особистості в зрілому віці. Формування життєвої стратегії передбачає, що кожна людина буде своє життя самостійно. Стратегія має такі основні ознаки: вибір основного для людини напрямку свого життя (визначення головних цілей, етапів їх досягнення), вирішенні складних життєвих ситуацій або проблем, досягнення своїх життєвих планів і цілей, творчість, творення цінностей свого життя [1].

Процес самореалізації людини похилого віку може супроводжуватися певними труднощами, бар'єрами. Як правило, більшість бар'єрів знаходяться в структурі самої особистості, в її внутрішньому світі, ціннісних установках та системі переконань. Власне тому самореалізація може бути утруднена, якщо людина не замислюється над своїм особистісним зростанням, немає мети, на досягнення якої може бути направлена її діяльність, не може виробити стратегії для подолання виявлених труднощів, немає підтримки близького оточення тощо.

Особливістю самореалізації особистості людини похилого віку є детермінація подій, а саме – обумовленість подій минулих і передбачуваних результатів життєдіяльності. А отже, виникає потреба у визначенні параметрів життєвої перспективи людини похилого віку: прогнозування особистістю свого майбутнього, реалістичність, оптимізм, відповідальність, активність, наявність стратегії діяльності тощо.

Успішність самореалізації людини похилого віку залежатиме від:

- ступеня адекватності відображення суб'єктом концептуальної моделі розвитку себе як цілісної особистості (модель самореалізації);
- сформованості ціннісно-мотиваційної сфери особистості, її стратегії, яка реалізується в діяльності;
- розвитку індивідуальних особливостей, зовнішніх поведінкових виявів і компетентностей при вирішенні професійних і освітніх завдань;
- уявлень про свій статус у професійному, соціальному

середовищі та його значущості в контексті загальнолюдських і індивідуальних цінностей;

- ступеня усвідомлення своїх можливостей і ступеня рефлексивної саморегуляції своєї поведінки та діяльності [4].

Людина похилого віку може розвиватися у різних сферах: *освітній, соціальній та творчій*.

Освітня сфера. Соціально-економічні зміни, постійні реформи, що відбуваються у суспільстві, кардинальні зміни вимог до характеру соціальних відносин ведуть до того, що сьогодні реально соціально захищеною може бути лише добре освічена людина (у тому числі й людина похилого віку), яка здатна реагувати на ці зміни, вибудовувати зміст своєї діяльності.

Необхідність здійснення освіти людей літнього віку актуалізувала розвиток педагогіки третього віку (педагогіки старіння і старості / педагогіки літнього віку / геронтологіки / геронтопедагогіки / герагогіки (gegaos – старий, ago – керувати, вказувати дорогу) [2].

Освіта людей похилого віку є показником рівня цивілізованості країни, рівня життя громадян. У «Концепції освіти дорослих в Україні» (автор – розробник – проф. Л. Лук'янова) зокрема наголошено на необхідності розробки нової філософії сприйняття старіння населення та стратегії забезпечення старості в життєвому циклі кожної особистості [8, с. 10]. При цьому освіта людей похилого віку розуміється як педагогічний вплив, спрямований на розвиток самореалізації особистості.

Феномен освіта людей похилого віку містить у собі адаптаційний механізм. Її спрямованість повинна забезпечити активізацію внутрішніх сил, сприяти розвитку творчого потенціалу та інтеграції у суспільство.

Включення людини похилого віку в навчальну діяльність, наповнюючи життя новим сенсом, дозволяє пом'якшити вікову кризу та адаптуватись до нових соціальних ролей та вікових змін. Така діяльність значно розширює коло інтересів та життєвий простір людини, дозволяє планувати свій час наповнюючи його змістом, переміщуючи акцент від проблем на розвиток себе як особистості [5, с. 248].

В освітньому процесі людина похилого віку займає активну позицію, стає суб'єктом навчання, оскільки усвідомлює себе самостійною, самокерованою особистістю, що володіє запасом життєвого, професійного й соціального досвіду [10, с. 234].

Надання такої освітньої послуги людям похилого віку має забезпечити: створення умов та сприяння всебічному розвитку людей похилого віку; реінтеграцію людей похилого віку в активне життя суспільства; надання допомоги людям похилого віку в адаптації до сучасних умов життя шляхом оволодіння новими знаннями, зокрема щодо процесу старіння та його особливостей; сучасних методів збереження здоров'я; набуття навичок самодопомоги; формування принципів здорового способу життя; основ законодавства стосовно людей похилого віку та його застосування на практиці; формування та

розвитку навичок використання новітніх технологій, насамперед інформаційних та комунікаційних; потенціалу та можливостей волонтерської роботи; підвищення якості життя людей похилого віку, завдяки забезпеченню доступу до сучасних технологій та адаптації до технологічних перетворень; формування практичних умінь і навичок; можливість для розширення кола спілкування та обміну досвідом тощо.

В Україні сьогодні діють університети третього віку та народні університети в усіх регіонах. До прикладу Львівський університет третього віку, створений 2010 року при Львівському державному університеті фізичної культури. Відповідно до освітньої програми по мистецтву, соціальних і гуманітарних науках люди похилого віку мають можливість вивчати: Історію України, Львовознавство, Літературу та творчість (театр, класичну музику), Психологію, Етикет, Основи комп'ютерної грамотності, Охорону здоров'я, Туризм, Рукоділля, іноземні мови (англійську, німецьку, польську) Художню самодіяльність (гурт «Ретро-Вернісаж», спів, танці, театр мініатюр).

У Черкасах Народний університет, створений у 2016, пропонує для своїх слухачів такі напрямки навчання: громадянські права та обов'язки громади міста Черкаси; психологія та конфліктологія; маркетингове управління соціумом; комп'ютерна грамотність; прикладне програмування; фізика та цікава астрономія; екологія; всесвітня історія; історія мистецтва; релігієзнавство; фотомистецтво; іноземні мови. Навчатися в університеті можуть усі охочі безкоштовно.

В Народному університеті лектори (а це, переважно, викладачі і студенти черкаських вишів) показують переваги, задоволення, користь і нові горизонти, що відкриваються завдяки неперервній освіті. До роботи в Університеті долучаються і студенти Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

На Рівненщині є такі факультети: «Мистецький», «Інформаційних технологій», «Здоров'я людини».

Позитивом є й те, що такі університети функціонують не лише в обласних, але й районних центрах. Так, 12 лютого 2012 року відбулося урочисте відкриття та інавгурація початку навчального року в Університеті Третього Віку в м. Стрий, Львівської обл. Ініціатором створення цього Університету є Благодійний фонд Ігоря Остаха за підтримки Стрийської міської Ради в партнерстві із Сондецьким Університетом Третього віку в м. Новий Сонч – побратимі м. Стрий. Основним партнером проекту є Інститут підприємництва та перспективних технологій Національного Університету «Львівська Політехніка» (Стрийська філія).

У Калуші (Івано-Франківська область) при територіальному центрі соціального обслуговування діють три факультети: юридичний, психології та здорового способу життя.

Отже, освіта людей похилого віку дозволяє зберегти активність і соціальний капітал, відновлює потребу в самореалізації і можливість

повернення в систему соціальної діяльності.

Соціальна сфера самореалізації людей похилого віку. Кожна людина, незалежно від віку, бажає бути затребуваною в системі соціальних зв'язків, прагне знайти своє місце в суспільстві. Людині похилого віку особливо важливо відчувати себе потрібною, оскільки з виходом на пенсію і припиненням професійної кар'єри, її коло інформаційного простору зменшується, оточення віддаляється, сфери діяльності звужуються.

Більшість людей похилого віку відчують свою потрібність лише сім'ї. Вони велику кількість свого часу проводять в домашніх умовах: перегляд телебачення, читання книг, ведення домашнього господарства; проводять спільний відпочинок з дітьми та внуками, спілкуються з родичами. Через це людина похилого віку, переважно, проводить свій час у вузькому колі спілкування, що своєю чергою зменшує можливості для оновлення знань, розширення світогляду тощо. Однак соціальна самореалізація досягається передбачає активне включення людини у суспільну діяльність (до прикладу, волонтерство, дозвіллева діяльність, участь громадських об'єднань, заняття спортом та ін.).

Самореалізація людини похилого віку має на увазі успішне освоєння нових рольових функцій у професійному, громадському та сімейному житті; передбачає максимальне використання накопиченого досвіду та знань. Однак самореалізація людини похилого віку, зазвичай, обмежена соціальною ексклюзією в професійній, громадській та матеріальній сферах. Зауважимо, що соціальна ексклюзія зумовлена передовсім ситуацією бідності як відносної депривованості осіб похилого віку.

Стимулювання людей похилого віку до самореалізації в соціальній сфері може принести велику користь для психоемоційного стану людини. Наприклад, постійна зайнятість, активна участь у житті суспільна дозволить людям похилого віку отримувати моральне задоволення від виконання громадських обов'язків. Такий вид діяльності компенсує колишню професійну діяльність, даючи відчутти себе потрібним, хоча і не дає матеріального достатку.

Творча самореалізація. Творчість – це іманентний феномен. Створюючи щось нове, неможливо стояти на місці, доводиться йти лише вперед, беручи до уваги лише корисний досвід.

Творча самореалізація особистості людини похилого віку дозволяє істотно скоротити термін адаптації до нової соціальної ролі, передбачає усвідомленість нею самоідентифікації на рівні мікро-, мезо- та макросередовища без втрати наявного потенціалу.

Творча діяльність продукує основу для позитивних переживань. Вони, з одного боку, є закономірним результатом формування, розвитку інтелектуальних і морально-естетичних емоцій і почуттів, з іншого – умовою й елементом творчого мислення в цілому. Творча діяльність дозволяє краще пізнати і зрозуміти себе, знайти нові рішення для стандартних проблем. Від ступеня розвитку творчих здібностей багато в

чому залежить сприйняття світу і почуття власної причетності до соціуму.

Доцільним, на наше глибоке переконання, є посилення уваги науковців та практиків соціальної роботи до розробки соціальних проектів, спрямованих на розвиток творчої ініціативи людей похилого віку, виявлення нових талантів і заохочення їхніх ідей, майстерності та професіоналізму; підтримки активної життєвої позиції та задоволення потреб і творчої самореалізації; залучення якомога більшої кількості людей похилого віку до участі в народній творчості і проведенні культурного дозвілля; створення творчих лабораторій для людей похилого віку.

Резюмуючи сказане вище, доходимо висновку, що в умовах сьогодення необхідним є формування ідей про збереження активного і продуктивного способу життя людини на пізніх стадіях життєвого шляху.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у розробці соціального проекту, спрямованого на самореалізацію людей похилого віку.

Список використаної літератури

- 1. Абульханова-Славська К. А.** Стратегія життя / К. А. Абульханова-Славська. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
- 2. Аніщенко О.** Реалії і перспективи розвитку освіти людей третього віку в Україні / О. Аніщенко // Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи. – 2013. – Вип. 6. – С. 29–34.
- 3. Горішна Н. М.** Особливості споживання соціальних послуг людьми похилого віку у територіальних центрах соціального обслуговування / Н. М. Горішна // Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія «Педагогіка. Соціальна робота». – 2014. – Вип. 32. – С. 66.
- 4. Горшкова В. В.** Мотивационная сфера как условие самореализации взрослого человека // Человек и образование / В. В. Горшкова, Т. А. Загривная. – [Электронный ресурс]. – 2009. – №2. (19) URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/motivatsionnaya-sfera-kak-uslovie-samorealizatsii-vzroslogo-cheloveka>
- 5. Житинська М. О.** Життєдіяльність людей похилого віку в Україні: реалії та перспективи / М. О. Житинська // Молодий вчений. – 2015. – № 2(17). – С. 245–248.
- 6. Кроник А. А.** Субъективная картина жизненного пути как предмет психологического исследования, диагностики и коррекции: автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.01 / РАН, Ин-т психологии / А. А. Кроник. – М., 1994. – 71 с.
- 7. Кузікова С. Б.** Феноменологія саморозвитку особистості: проблемне поле дослідження / С. Б. Кузікова // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Сер. : Психологічні науки. – 2012. –Т. 2. – Вип. 9. – С. 145–149. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdups_2012_2_9_30.
- 8. Лук'янова Л. Б.** Концепція освіти дорослих в Україні / Л. Б. Лук'янова. – Ніжин: ПП Лисенко М. М., 2011. – 24 с.

- 9. Максименко С. Д.** Психологічна основа самореалізації особистості: структура і функція / С. Д. Максименко, Л. З. Сердюк. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v9/i9/3.pdf>
- 10. Скорик Т. В.** Освіта впродовж життя в контексті євроінтеграційних процесів / Т. В. Скорик // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки. – 2016. – Вип. 135. – С. 232–235.

Архипова С. П., Смеречак Л. І. Самореалізація людей похилого віку: проблеми та пошуки

Авторами проаналізовано особливості самореалізації людини похилого віку. Розкрито сутність досліджуваного поняття; окреслено досвід організації соціальної роботи з людьми похилого віку; окреслено чинники успішної самореалізації особистості; проаналізовано особливості самореалізації людей похилого віку в освітній, соціальній та творчій сферах.

Доведено, що в умовах сьогодення необхідним є формування ідей про збереження активного і продуктивного способу життя людини на пізніх стадіях життєвого шляху.

Ключові слова: людина похилого віку; освіта; самореалізація; сфери самореалізації.

Архипова С. П., Смеречак Л. И. Самореализация людей пожилого возраста: проблемы и поиски

Авторами проанализированы особенности самореализации пожилого возраста. Раскрыта сущность исследуемого понятия; представлен опыт организации социальной работы с пожилыми людьми; обозначены факторы успешной самореализации; проанализированы особенности самореализации пожилых людей в образовательной, социальной и творческой сферах.

Доказано, что в современных условиях необходимо формирование идей о сохранении активного и продуктивного образа жизни человека на поздних стадиях жизненного пути.

Ключевые слова: образование; самореализация; сферы самореализации человек преклонного возраста.

Arkhipova S., Smerechak L. Self-Realization of Elderly People: Problems and Searches

The authors analyzed the peculiarities of self-realization of the elderly person. The essence of the investigated concept is revealed; outlined the experience of organizing social work with the elderly persons; the factors of successful self-realization of the personality are outlined; analyzed features of self-realization of the elderly persons in the educational, social and creative spheres.

It is proved that in today's conditions it is necessary to form ideas about preserving an active and productive way of life, person in the later stages of life.

Key words: elderly person; education; self-realization; sphere of self-realization.

Стаття надійшла до редакції 26.09.2017 р.

Прийнято до друку 24.11.2017 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Харченко С. Я.

УДК 364-78:355.08

Ю. Л. Бриндіков

ТЕХНОЛОГІЯ ЗДІЙСНЕННЯ РЕАБІЛІТАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ, УЧАСНИКАМИ БОЙОВИХ ДІЙ

Одне з провідних завдань соціальної роботи сьогодення є забезпечення оптимальних умов для життєдіяльності військовослужбовців учасників бойових дій. Так, згідно Наказу Міністерства оборони України № 702 від 09.12.2015 «Про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України, які брали участь в антитерористичній операції, під час відновлення боєздатності військових частин (підрозділів)» [1], визначено процедуру проведення психологічної реабілітації військовослужбовців Збройних Сил України, які брали участь в антитерористичній операції (АТО), та порядок її виконання під час відновлення боєздатності військових частин (підрозділів). Окрім цього, наголошено, що психологічна реабілітація військовослужбовців є обов'язковою складовою заходів відновлення бойової готовності (боєздатності) військових частин (підрозділів). У п. 4 зазначено, що у зв'язку з великою поширеністю стресових розладів, негативними психодинамічними та психосоціальними тенденціями серед військовослужбовців реабілітаційні заходи проводяться з усіма військовослужбовцями зі складу військових частин (підрозділів), що проходять відновлення боєздатності. Звідси виникає потреба у розробці ефективного алгоритму здійснення реабілітаційної діяльності з комбатантами учасниками АТО.

Теоретико-методичні засади реабілітаційної діяльності досліджувались у різних аспектах вітчизняними (Н. Белікова, Н. Гойда, О. Мерзлікіна, С. Шульце) і зарубіжними (Н. Государев, В. Качесов та ін.) вченими. Значною кількістю дослідників (П. Волошин, І. Галіна, О. Гузій, С. Демчук, Г. Єдинак, О. Міхеєнко, В. Шнайдер та ін.) розкрито загальні підходи, форми, методи і прийоми реабілітації. Водночас,